

РИВОЖЛАНИШИДА МУАММОСИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИ МУСИҚИЙ ТАРБИЯСИ ВА КОРРЕКЦИОН РИТМИКА

Айман Илес қизи Умарова

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақола имконияти чекланган болалар билан коррекцион ишларни олиб боришда ритмика фанининг самарадорлиги ва коррекцион ритмикани фан сифатида шаклланиш асослари ҳақида.

Калит сўзлар: коррекция, ритм, коррекцион ритмика, логоритмика, пластика, муסיқий-ҳаракатли машқлар, муסיқий укув, кинезитерапия.

ABSTRACT

The article deals with the effectiveness of correctional rhythms as a science, as well as the conduct of correctional work with children with disabilities and the basics of the formation of this science.

Keywords: correction, rhythm, rhythm correction, logarithmics, plasticity, music-movement, musical reading, kinesiotherapy.

КИРИШ

Ривожланишда бузилиши бўлган болаларда аклий функцияларнинг аксарияти кечикиш билан шаклланади. Соғлиғида муаммоси бўлган болаларда мулоқотнинг ривожланиши унинг меъёрадаги ривожланишидан сифат жиҳатидан фарқ қилади. Кўпинча "ўзига хос" болалар учун ҳатто қариндошлари билан ҳам ҳиссий алоқа ўрнатиш қийин. Бундай болаларда ўзаро таъсир қилиш ва мулоқот қилиш кўникмалари махсус меҳнат натижасида шаклланиши мумкин. Гуруҳ машғулоти ижобий фон яратади, болалар ўртасидаги ўзаро муносабатлардаги фаолликни оширади ва мулоқотга мослашишга ёрдам беради.[1]

Жаҳонда соғлиғида нуқсони бўлган болаларни ривожлантириш, коррекциялаш ва даволаш воситаси сифатида муסיқа ҳаракатлардан амалий фойдаланиш XX-аср бошлари маиший дефектологиянинг шаклланиш даврида бошланган. Бу даврда швейцариялик ўқитувчи, муסיқачи Жак Далькроз томонидан ишлаб чиқилган муסיқий-ритмик йўналиш муסיқа таълими тизими кенг жорий этилган эди.

Ритмиканинг шаклланишини ритм, музика ва ҳаракатнинг уйғунлиги билан белгиланади. "Ритм ёрдамида ритми тарбиялаш" ғояси махсус ишлаб чиқилган машқларни қўллаш ёрдамида мактабгача ёш болалардан бошлаб катталарда музикавий уқув (слух), хотира, диққат, ритм, ҳаракатларнинг пластик ифодалилигини ривожлантириш орқали амалга оширилди. Шу билан бирга Ж.Далькроз музикани музикавий ва ритмик ривожланишнинг ўзаги деб ҳисоблаб, ритмда музика тана шакллари эгаллашни ва танамизни ўзгартиришни назарда тутди.[2] Россияда Ж.Далькрознинг ритмик таълим тизимини жорий этган Н.А. Александрова ритмиканинг қўлланиш қўламини кенгайтди; у ритми расом, ҳайкалтарош, музикачи, дирижёр, мимеист, раққоса ва актёрнинг йўллари ажраладиган умумий нукта эканлигини таъкидлади. Мутахассисликларга бўлиниш инсон фаолиятининг турли соҳаларида ритмикани қўлланиши, шу жумладан бутун йўналишни - терапевтик ритмикани ажралиб чиқиши учун қаратилган биринчи қадам эди. Шу билан бирга, Н.А. Александрова болаларда ҳам, катталарда ҳам бузилишнинг ёши ва табиатига қараб ритмларни дифференциал қўллаш муҳимлигини таъкидлади. Ритмика нормал ривожланаётган болалар билан ишлашда қўлланилади ва музикавий-педагогик функцияларни бажара олади, унинг ривожланишида нуқсонлари (нутқ, эшитиш, кўриш, руҳий ривожланишда ортда қолиш, аклий заифлик) бўлган болалар билан ишлашда фойдаланиши коррекцион вазифаларни ҳам белгилайди.[3]

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Руҳий беморларни даволашда ритмикани қўллаш бўйича биринчи қадамни профессор В. А. Гиляровский қўйди. Унинг раҳбарлигида 1926 йилда Соловьёв номидаги асаб психиатрияси шифохонасида болалар ва катталар учун терапевтик ритмиканинг махсус тизими яратилди. Амалда бу тизимни ритмикачи В.А. Гринер томонидан қўлланилди. Ритм музиканинг ташкилий элементи сифатида ҳаракатлаштириш асоси бўлиб тизимга қўйилди. Бундан мақсад беморнинг ҳаракатлари ва ҳулқини тартибга солишдир. 1930-йилларда терапевтик ритмика логопедик муассасаларда нутқи бузилган болалар билан реабилитация ишларини олиб бориш учун қўлланила бошланди, ва бутун бир йўналиш – нутқий нуқсон бор болалар билан ишлашда логопедик ритмика учун асос яратилмоқда.

Ўша вақтдан бери ритмика турли шаклдаги бузилишлари бўлган болалар билан ишлашда фаол қўлланила

бошланди: марказий асаб тизимининг бузилиши бўлганлар (Н.А. Власова, В.А. Гиляровский); кар ва заиф эшитувчилар (Н.А.Рау, Е.Ф.Рау, З.Е.Пунина, Л.Я.Брозело, И.Н.Мусатов, А.М.Қиштимова, Н.П.Збруева); афазияси борлар (Ю.А. Флоренская, В.А. Гринер); дудуқлар (В.А.Гринер, Н.С.Самоиленко, Н.А.Власова). Муаллифлар муаммоли болага мусика, ритмнинг умумий педагогик, эстетик таъсирининг муҳимлигини, шунингдек, психофизик соҳадаги мавжуд бузилишларни - восита кўникмаларини, хотирани ривожлантириш ва еътиборни тузатиш имкониятини таъкидладилар. Шу билан бирга, бундай машғулотлар болага таъсир қилиш, унинг ҳиссий соҳасини коррекциялашнинг психотерапевтик усули ҳам эканлиги таъкидланди.[4]

1920-йилларда кар ва заиф эшитувчи болалар учун биринчи коррекцион болалар боғчалари ташкил этилди. Уларнинг фаолияти мазмунига тактил-вибрация, мусиқий укувини, визуал хотирани тарбиялайдиган, ҳаракатларни мувофиқлаштиришни шакллантирувчи, кўникмаларини, боланинг ички концентрациясини, нафас олиш, овоз ҳосил қилиш, товушларнинг аниқ талаффузи, бўғин бирикмалари ва нутқ усулини ривожлантирувчи машғулотлар ташкил этади.

1950-1970 йилларда. Е.Ф Шершенева , Е.Ф. Рау асарларида ёш болаларда дудуқланишни тузатишда мусиқий ва логопедик ритмиканинг муҳимлигини таъкидлайди, 2-3 ёшли болалар учун конкрет материалларни таклиф қилади: болаларнинг ёш ва асаб-психик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кўшиқлар, ўйин машқлари, қисқа шеърларнинг драматизацияси, давра рақсларини таклиф қилади.

Худди шу даврда эшитиш қобилияти заиф болаларни мусиқий тарбиясининг мазмуни ва методикаси ишлаб чиқилди. Олим ва амалиётчилар (Е.Ф.Рау, С.В.Чешева, Е.Ф.Шершенева, Г.И.Яшунская ва бошқалар) турли анализаторлардан фойдаланиш асосида мусиқани идрок этиш қобилиятини аниқладилар. Тактил-тебраниш сезгирлигини шакллантиришга еътибор қаратилди, мусиқа ва ҳаракат билан ўзаро таъсирда нутқни ривожлантириш кўриб чиқилди, махсус болалар боғчаларида байрамларни ташкил этиш ва ўтказиш методологияси ишлаб чиқилди ва ошкор қилинди (И.Н.Мусатов, Е.Ф.Рау, Е.Ф.Шершенева ва бошқалар).[5]

Мусиқа ва ҳаракатнинг муаммоли болаларга таъсирини ўрганиш 1960-1980 йилларда ўтказилган. каби тадқиқотчилар Г.А. Волкова, В.А. Еркман, В.С. Ляпидевский, Б.И.Шостак, Н.А. Тугова, В.И. Селиверстов, Г.Р. Шашкина, А.В. Кручинин, О.С.

Стерник, О.П. Гаврилушкина ва бошқалар нутқ, кўриш, таянч-ҳаракат тизими, ақлий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларни тарбиялаш ва ўқитиш тизимида реабилитация усули сифатида муסיқий-ритмик ҳаракатларнинг имкониятларини кўрсатдилар.

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар тизими организмнинг функционал фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Сеченов эшитиш ва мушак сезгилари ўртасидаги муносабатни тавсифлаб, унинг онтогенез учун аҳамиятини таъкидлади. XX-аср бошларида Европада кенг тарқалган Швейцария мусиқачиси ва ўқитувчиси Ж.Далькроз томонидан яратилган мусиқий-ритмик таълим тизими эса И.М.Сеченовнинг нуқтаи назарини тасдиқлади. Ҳозирги вақтда ҳам нормал ривожланаётган, ҳам ривожланиши заиф болалар билан ишлашда қўлланиладиган Ж.Далькроз усули мусиқа ва ҳаракатнинг бир-бирига ижобий таъсир кўрсатадиган муносабатларига асосланган. Бу боғлиқлик болаларда мусиқий ва ритмик кўникмаларни (ритмик, динамик, тембрли мусиқий укув, мусиқа асарининг шакли, характерини фарқлай олиш қобилияти), мусиқий хотирани, диққатни, ҳаракатни мувофиқлаштиришни таъминлайдиган, мусиқий экспрессивлик ва уларнинг ўйинларда, рақсларда, машқларда турли ҳаракатларда узатилиши қобилиятларни шакллантиришни таъминлайди.[6]

1960-йилларда Польшалик логоритмист Аурелия Розенталь нутқ терапиясига ритмопластика элементларини киритишга ҳаракат қилди. А. Розенталь дастурига Ж.Далькрознинг ритмик машқлари киритилган бўлиб, улар бир томондан дудукланувчиларнинг нутқини ривожлантириш жараёнида аритмия пайдо бўлишининг олдини олади, у содир бўлганда эса уни барқарорлаштиради, иккинчи томондан, тирик организмнинг ҳаракатга бўлган эҳтиёжини қондиради ва ижобий ҳиссий фон кучланишни олиб ташлашга ёрдам беради.

Г.И. Яшунскаянинг 1970-1980 йилларда ишлаб чиққан кар болалар учун мусиқий таълим усуллари, боланинг мусиқий фаолиятга бўлган қизиқишини барқарорлигини таъминлади, мусиқани идрок этиш ва ҳис қилишни, ўқитувчининг ёрдами билан мусиқий-ҳаракатли образ яратиш қобилиятини, пластика, ҳаракатларнинг экспрессивлигини, муҳитда ориентация қилишни, мусиқа билан ҳаракатни мувофиқлаштиради.[7]

Кар ва заиф эшитадиган мактабгача ёшдаги болаларнинг мусиқий идрокини ривожлантириш, ҳаракатлар, мусиқа ва нутқнинг ритмик интонацион тузилиши ёрдамида

уларнинг ритм туйғусини шакллантириш бўйича тадқиқотлар Л.В. Глубокова, Г.В. Короткова, Н.И. Сладкова, Н.А.Тугова, А.С. Кагарлицкая ва бошқалар томонидан ўтказилган. Бу даврда Г.В.Короткова қар ва заиф эшитувчи болаларни мусиқий тарбиялаш бўйича давлат дастурларини ишлаб чиқди, шунингдек, электроакустик асбоб-ускуналар ёрдамида қар ва заиф эшитувчи мактабгача ёшдаги болаларда мусиқа элементларини эшитиш орқали идрок этишни ривожлантириш имкониятларини кўрсатди.[9]

Кўриш қобилияти бузилган мактабгача ёшдаги болаларни ўқитишда мусиқий-ритмик ҳаракатлардан фойдаланишнинг аҳамияти, мазмуни ва ўзига хослиги Л. И. Плаксина, В. А. Кручинин дастурлари ва ўқув қўлланмаларида ўз аксини топган.

Бадий фаолият ёрдамида болалар ривожланишидаги ўзгариш ва коррекциялаш имкониятларини илмий асослаш соҳалари сўнгги пайтларда сезиларли даражада кенгайди. Театр фаолиятининг ақлий заифлиги бўлган болаларга ижобий таъсири, тасаввурни ривожлантиришдаги сифат ўзгаришлари, фикрлаш, эътиборнинг белгили-рамзий функцияси, шахсият соҳасининг ривожланишидаги оғишларни тузатиш имконияти Е.А. Медведева тадқиқотларида очиқ берилган. Бадий фаолиятнинг бу турида воқеаларни жонлантирувчи театр сахна кўриниши, уни оҳанг билан тўлдирадиган, ижрочига ҳам, томошабинга ҳам ҳиссий таъсирни ўтказувчи мусиқа алоҳида аҳамиятга эга.[7]

Мусиқа санъатининг турли хил комбинацияларда (ҳаракат, театр фаолияти билан) муаммоли болага нисбатан коррекция имкониятлари, биринчи навбатда, у бола учун ижобий тажриба манбаи бўлиб хизмат қилишида намоён бўлади; янги ижодий эҳтиёжларга, уларни қондириш усулларига, мусиқий маданиятни шакллантиришни когнитив, ҳиссий-иродавий ва шахсий соҳалардаги оғишларни коррекциялашни амалга оширишни таъминлайди, ижтимоий мослашув учун шароит яратди.[10]

Муаммоли болаларни мусиқий тарбиялаш усулининг тарихи коррекцион ритмика, уларнинг илмий билимлар соҳаси сифатида ривожланиши жамият маданиятининг ривожланишига боғлиқлигини ва уларнинг ривожланишини белгилаб берувчи бир қатор илмий билимлар билан чамбарчас боғлиқлигини ишончли тарзда кўрсатади.

Мусиқий-ритмик ҳаракатлардан фойдаланиш амалиёти шуни кўрсатадики, улар муаммоли болалар билан коррекцион ишларда (ритмик машқлар, мусиқий ўйинлар, рақслар, айлана

ракслар шаклида) қанчалик эрта қўлланилса, боланинг нутқини ривожлантиришдаги натижалар: ихтиёрий фаолият, восита қобилиятлари, пластиклик, ҳаракатларнинг ифодалилиги, оғзаки бўлмаган мулоқот, шунингдек, мусиқий қобилиятларни ривожлантиришда шунчалик юқори бўлади. [8]

Мусиқий фаолият тури сифатида мусиқа остида ҳаракат икки компонентдан иборат:

мусиқий ва ритмик қобилиятлар (мусиқий ифода воситаларини: ритм, темп, динамика, шакл, мусиқа асарининг характерини ҳаракатлар билан етказиш қобилияти);[11]

ифодали ҳаракатлар малакалари (асосий, буюм билан ва буюмсиз гимнастика, сюжетли-образли ҳаракатлар, рақс).

Коррекцион ритмиканинг предмети турли ҳил ривожланишда муаммолари бўлган болаларда психомотор функцияларнинг турли ҳил бузилишлари.

Объекти - ривожланишда нуқсонли бўлган бола.

Мақсади - сўз ва мусиқа билан биргаликда мотор соҳасини ривожлантириш ва коррекциялаш, пировардида ташқи ва ички муҳит шароитларига мослашиш орқали болалар ривожланишидаги бузилишларни бартараф этиш.[12]

Коррекцион ритмиканинг вазифалари: таълимий, тарбиявий, соғломлаштирувчи ва коррекцион.

Соғломлаштирувчи вазифалари: таянч-ҳаракат тизимини мустаҳкамлаш, нафас олиш, мотор функцияларини ривожлантириш, қомат, юриш, ҳаракатларнинг нафислиги.

Таълимий вазифалари: восита кўникмалари ва қобилиятларини, фазовий тасаввурларни ва бошқа одамлар ва нарсаларга нисбатан космосда ўзбошимчалик билан ҳаракат қилиш қобилиятини шакллантириш; эпчиллик, куч, чидамлилиқ, ташкилотчилиқ қобилиятларини ривожлантириш

Мусиқий ҳаракат - бу мусиқий фаолият тури бўлиб, унинг асосини мусиқа ва ритмик ҳаракатнинг ўзаро таъсири ташкил этади. Мусиқий ҳаракатлар жараёнида мактабгача ёшдаги болалар тана маданиятини, "ҳаракат тилини" ўзлаштирадилар, ҳаракатлар яхшиланади, уларнинг ифодавийлиги пайдо бўлади.[13]

11. Голощекина М.П. Средства и формы работы с детьми по развитию движения. - В сб.: Развитие движений ребёнка-дошкольника /Под ред. М.И.Фонарева. - М, 1975.
12. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений.- М., 1960.
13. Игры в логопедической работе с детьми / Под ред. В.И.Селиверстова. - М., 1987.

